

אתגרי הליברליזם: רוסיה וישראל במבט השוואתי

הרצאה, תגובה ודיון מתוך הכנס "חיים בהשוואה"
מכון ון ליר, 5.5.2025

הליברליזם הרוסי: החלום ושברו / איליה בודראיטסקי

אני רוצה לדבר היום על הזירה הציבורית ברוסיה, הליברלית בעיקרה, לפני ואחרי תחילת הפלישה הכוללת לאוקראינה בפברואר 2022. ראשית, חשוב לומר שתחילת המלחמה הכוללת ב־2022 סתמה את הגולל על הזירה הציבורית ברוסיה. בתוך שבועות ספורים מתחילת המלחמה נאסרה פעילותם של כלי התקשורת האופוזיציוניים המרכזיים. הם הפסיקו להתקיים. עד למלחמה, ההגמוניה של התקשורת הליברלית הזאת – של התקשורת הדמוקרטית האנטי־פוטניניסטית, אם אפשר לקרוא לה כך – התקיימה רק בחלק מסוים מאוד של החברה הרוסית, בקרב מעמד הביניים בערים הגדולות. שני המאפיינים העיקריים של ההגמוניה הזאת היו הרוסו־צנטריזם, כלומר כל האירועים שמתרחשים בעולם נראים דרך נקודת המבט הצרה של החברה האזרחית ברוסיה, שהיא נקודת המבט של השכבה הליברלית הזאת; ועוצמת המוסרנות של אותה שכבה. בעצם, הכוונה היא שיש עולם נורמלי, עולם של נורמליות, שמתקיים בעיקר במדינות המערב, ומנגד ישנה רוסיה של פוטין, שמייצגת סטייה מן הנורמה הזאת אבל בהכרח תחזור אליה, במוקדם או במאוחר.

זו הייתה תפיסת היסוד של השכבה החברתית הזאת. יש למשל מדענית מדינה מפורסמת שנעשתה גם דמות ציבורית ידועה בתקשורת הליברלית – יקטרינה שולמן, שצברה את הפופולריות שלה בראש ובראשונה בזכות קידום התזה שרוסיה היא מה שנקרא "משטר היברידי". משטר היברידי נע בין סמכותנות לדמוקרטיה, ומשלב מאפיינים של דמוקרטיה ושל סמכותנות. המאפיין העיקרי של המשטר ההיברידי הוא שעליו להפוך במוקדם או במאוחר לדמוקרטיה מלאה. אם כן, משטר היברידי הוא סוג של סטייה שאמורה לחזור

לנורמה הדמוקרטית, והדבר מוכח כביכול מבחינה מדעית. זה מה שהיה למדע המדינה לומר על רוסיה של פוטיין.

במקביל, דמוקרטיה הובנה בראייה הליברלית כשורת המוסדות שמשמרים חירויות פוליטיות ואזרחיות. וכך, העמדה המוסרית של השכבה הליברלית הזאת נגזרה גם מהבנה נורמטיבית של הדמוקרטיה. על פי ההבנה הנורמטיבית הזאת, הפוטיניזם התבסס על שחיתות, על שקרים. מדובר בסטייה מנורמליות מוסרית. וקץ הפוטיניזם יגיע במקביל להארה לגבי היסודות הבלתי מוסריים עד מאוד של הפוטיניזם. לפי קו המחשבה הזה, את ההבנה הזאת יש להנחיל לרוב הציבור הרוסי.

אבל מעניין שהעמדה המוסרנית הזאת נקשרה גם בשלילת ה"ווקיזם" בתקשורת הרוסית הליברלית – בשלילת תרבות הווק או האתיקה החדשה – וכללה למשל התנגדות לעלייתה של ביקורת פמיניסטית. הווקיזם נחשב לאויב, כי הוא מטיל ספק בעמדה המוסרית הנעלה של הליברלים, בפרט מהדור הישן, שתפסו את עמדות המפתח בתקשורת הליברלית. פירוש הדבר הוא שרק בני הדור הזה, בני השכבה הזאת והם לבדם, זכאים ומוסמכים להחליט מה טוב ומה רע, ואילו עליהם עצמם לא תימתח ביקורת.

אלכסיי נבלני ותומכיו תפסו מקום מיוחד בשכבת האופוזיציה הזאת בחברה הרוסית. המקום שלהם היה קרוב לעמדה שתיארתי, למאבק נגד שחיתות. התארגנות הקבוצה סביב נבלני התבססה על נימוקים מוסריים. היא הציגה את עצמה כקבוצה שנלחמת ברשע ובשחיתות, שהם גם סטייה מהמוסר ומהנורמליות. הייחוד היה בכך שלנבלני הייתה אסטרטגיה של פוליטיזציה; הוא חתר ליצור חיבורים פוליטיים ולהקים קואליציה רחבה סביב דרישות ליברליות והתנגדות לשחיתות. נבלני והקבוצה שלו ביקשו למצוא דרך להתנתק מן המגבלות החברתיות של המוסרנות הליברלית. בפעילותו הפוליטית הוא הסתמך בעיקר על אינטואיציה ועל החלטות פוליטיות מעשיות, ולא על אסטרטגיה לכידה כלשהי.

כך למשל, בראשית הקריירה הפוליטית שלו, בעשור הראשון של המאה, נבלני השתעשע לא מעט בתפיסות לאומיות ובהתנגדות להגירה – בדיוק משום שחשב שסיסמאות כאלה ותעמולה כזאת יעזרו לו לבנות קואליציה רחבה ולמצוא בעלי ברית חדשים לאופוזיציה ליברלית ברוסיה. אחרי 2011, אחרי שקמה ברוסיה תנועת מחאה ואחרי שפוטיין רץ לכהונה שלישית, נבלני החל להתמקד יותר בנושאים של אי-שוויון חברתי. הוא ניסה להתחבר לסדר יום של התנגדות לשחיתות, והחזיק באג'נדה פופוליסטית של צדק חברתי בפרשנות רחבה מאוד. הוא מצא דרכים להרחיב את הקואליציה סביב האופוזיציה הליברלית ברוסיה מעבר לרגשות הלאומניים ולהתנגדות להגירה. אם כן, אפשר לומר שהטקטיקה של נבלני הצליחה, במובן זה שהוא והקבוצה שלו מילאו תפקיד חשוב בפוליטיזציה, בהכנסת שכבה חדשה של צעירים למעורבות בפעילות פוליטית – קבוצה שעד אז לא השתייכה לאופוזיציה הליברלית המסורתית ברוסיה. ובאסטרטגיה הזאת של פוליטיזציה תמיד היה משהו אחר מהמוסרנות הטהורה שתיארתי קודם, משהו קצת מעבר לה.

אבל הבעיה האסטרטגית והלוגית העיקרית של נבלני וארגונו הייתה שכמו אצל רבים מהליברלים הרוסים, המוסרנות מנעה מהם להבין את התפתחות הפוטיניזם כצורה של דיקטטורה אידיאולוגית. ממש עד הרגע האחרון, עד הפלישה הכוללת לאוקראינה ב-2022, העמדה הדומיננטית בקרב האנשים האלה הייתה שמדובר בסך הכול במשטר מושחת וציני שפועל למימוש האינטרסים החומריים שלו ומשתמש בטענות אידיאולוגיות באופן אינסטרומנטלי בלבד. הם טענו שטענותיו האידיאולוגיות אינן אלא כסות למציאות, שהיא האינטרסים האנוכיים והציניים של האליטות של פוטין. לכן פרוץ המלחמה זעזע כל כך את האנשים האלה, את תומכי נבלני ואת מרבית התקשורת הליברלית ברוסיה, כי הפלישה סתרה לחלוטין את ההבנה הקודמת שלהם בדבר מהות הפוטיניזם.

בנקודת הזמן הנוכחית, אין ברוסיה אפשרות לפוליטיזציה או לפעילות פוליטית מסוג כלשהו. לכן עבור מרבית הליברלים הרוסים שמצאו עצמם בגלות במדינות שונות, לרבות בישראל, יש שתי אסטרטגיות עיקריות, שני נתיבים זמינים. האחד הוא לדבר על האשמה הקולקטיבית של הרוסים במין רפלקציה על כל מה שהשתבש ברוסיה אחרי התקופה הסובייטית, כל הטעויות שנעשו – אבל לא על ידם אלא על ידי אחרים, כי האסטרטגיה המרכזית שלהם היא לשמר את עליונותם המוסרית. האסטרטגיה השנייה, או ליתר דיוק המרכיב השני באותה אסטרטגיה, היא לפקוח בלי הרף את עיני הרוב הרוסי לגבי מה שמתרחש בארצם. אלה שני הקווים המרכזיים בתקשורת הליברלית הרוסית מחוץ לרוסיה. אפשר לומר שרעיון הנורמה המוסרית עדיין קיים שם. הליברלים משתדלים מאוד להגן על הרעיון שקיימת נורמה כלשהי, נורמליות כלשהי, שיש להחזיק בה גם לנוכח אירועים כמו המלחמה בעזה או בחירתו מחדש של דונלד טראמפ בארצות הברית.

קשה מאוד להגן על רעיון הנורמליות בנסיבות מטורפות ובלתי רגילות כאלה. אבל מבחינת הליברלים הרוסים, קשה הרבה יותר להכיר בקיומו של שיבוש יסודי בעולם. לשם כך יש צורך להגדיר מחדש מהי נורמה, מהו טוב, מהו רע, ואילו טעויות הם עשו בעצמם. לכן אנחנו ממשיכים לראות את שחזור העמדה המוסרית בתקשורת הליברלית ואת הסנגור הנואש שלהם על קיומה של נורמליות כלשהי – אולי בדמוקרטיה ליברליות במערב אירופה. אבל במצב הדברים הנוכחי, לאור האירועים המתרחשים היום, עצם הרעיון של נורמה מתחיל להיטשטש, ונעשה קשה יותר ויותר להסביר את מהותה של הנורמה הזאת. הייתי אומר, למשל, שמרבית הליברלים הרוסים תמכו בהתלהבות בגרסתו האגרסיבית ביותר של המבצע הצבאי שאליו יצאה ממשלת ישראל בעזה. אם צופים בערוץ דון'ד, שהוא אחד מערוצי התקשורת הרוסית הליברלית הגולה, התמיכה שמוצאים שם בממשלת ישראל ובעמדה הישראלית הרשמית לגבי מה שמתרחש בעזה היא גורפת יותר ממה שרואים למשל בתקשורת הטראמפיסטית בארצות הברית, נניח בפוקס ניוז. התקשורת הליברלית הרוסית מדקלמת בלי שום ביקורת הסברים על כך שהתקיפות הישראליות בעזה מכוונות למטרות צבאיות בלבד, ושכל מי שטוען אחרת משקר ומפיץ דיסאינפורמציה על ישראל, לרבות לגבי מספרי הקורבנות בעזה. קל מאוד לראות שרוסיה של פוטין השתמשה

בדיוק באותו סוג של הסברים בנוגע לתקיפותיה בערי אוקראינה. אבל מבחינת התקשורת הליברלית ברוסיה, אין חשיבות לזהות בין ההסברים; היא מעדיפה שלא לבחון את הדמיון הכולט ביניהם.

בניגוד לקונסנזוס שהתגבש פחות או יותר סביב התמיכה בישראל, אפשר לראות פיצול מתמשך בנוגע לגישה כלפי ממשל טראמפ וכלפי הצעדים שהוא מבצע בארצות הברית. מצד אחד, חלק משמעותי מן הליברלים הרוסים הם תומכים נלהבים במאבק נגד "האנטישמיות" ו"המרקסיזם התרבותי" באוניברסיטאות בארצות הברית, כפי שתמכו במאבק נגד הווקיזם. אבל בה בעת, כולם היו ביקורתיים למדי בנוגע לעסקת השלום הפוטנציאלית (שמקדם טראמפ) בין פוטין לאוקראינה. עמדה זו של הליברלים הרוסים היא עדיין מוסרנית ביותר, מאוד רוסו־צנטרית, במובן זה שהכול מנותח בלעדית דרך נקודת המבט הצרה של מה שנקרא החברה האזרחית ברוסיה, תהא משמעותה אשר תהא. מתעוררת כאן שאלה על עצם המהות של מה שהם מגדירים כמוסרי – מה שאנחנו נאבקים למענו, מה שאנחנו מגינים עליו, מה שאנחנו מאמינים בו ומה שאנחנו נלחמים עליו. וגישה כנה כלפי השאלות הללו כבר הניעה חלק מן הרוסים הליברלים לעבר קבלה, חלקית לפחות, של טענותיו של פוטין. יש למשל אנשים בצד הימני הקיצוני של הסביבה הרוסית הליברלית, כמו יוליה לטינינה או מיכאיל סֶבֶטוב, שכבר אמרו שאולי פוטין צדק מבחינות מסוימות כשפלש לאוקראינה, כי גם אוקראינה היא במידת מה תוצר של תרבות הדה־קולוניזציה הווקית, של המרקסיזם התרבותי וכן הלאה. מנגד, יש גישה ביקורתית יותר כלפי טראמפ ו"העסקה" הפוטנציאלית שלו עם פוטין בנושא אוקראינה, שהובילה ליברלים רוסים אחרים להכיר בכך שהעולם עובר תקופה סמכותנית, ושרוסיה של פוטין איננה סטייה מן המגמות העולמיות העיקריות אלא חלק מהן, ואפילו חלק חשוב. אם כן, אנחנו רואים שהזירה הציבורית הרוסית הליברלית כולה שרויה היום במשבר אידיאולוגי עמוק.

אין לי הרבה זמן לדבר על עמדות השמאל הרוסי, שבעצמו הוא מפוצל מאוד ומושפע מאוד מן האתגרים האידיאולוגיים והפוליטיים של המצב הנוכחי. אבל חשוב לשים לב שבאופן כללי, השמאל הרוסי לא היה מוכן בשום אופן, מבחינה אנליטית ופוליטית, לרגע שבו רוסיה פתחה במלחמה באוקראינה.

מסקנתי היא שבניגוד להגירות ליברליות רוסיות קודמות במאה העשרים, גל ההגירה הרוסי הנוכחי אינו נפרד ומבודד כל כך משאר החברה הרוסית, הודות לרשתות החברתיות ולפלטפורמות כמו יוטיוב וכן הלאה. אבל המצב משתנה בגלל האמצעים שממשלת רוסיה מנסה להפעיל כדי לנתק את הציבור הרוסי מכל השפעה מחו"ל, ובמיוחד מהשפעות של התקשורת הליברלית הגולה. האסטרטגיות הללו עקביות למדי ואפקטיביות במידה מסוימת, והקהל של התקשורת הליברלית הגולה ברוסיה הולך ומצטמק. ובכל זאת, הבעיה העיקרית של האופוזיציה – במיוחד זו הליברלית, אבל גם זו השמאלית – היא הצורך לרענן איכשהו את תפיסת העולם שלה, לרענן את האסטרטגיה הפוליטית שלה, לרענן את השפה שלה ולהציע משהו אחר פרט להמצאה של אשמה קולקטיבית או ליומרה של עמדה

מוסרית נעלה. האפוזיציה צריכה לייצר חלופות חברתיות ופוליטיות ברורות למלחמה ולמשטר הפוליטי הנוכחי ברוסיה – משטר שקשור במלחמה ושפתח במלחמה הזאת, ולכן המלחמה היא מן המרכיבים האידיאולוגיים והפוליטיים היסודיים שלו.

תגובה: הפיצול הפנימי בליברליזם הישראלי / שאול סתר

ליברלים נלחמים את המלחמות הקודמות או את אלה שמזמן הסתיימו. הם חושבים שהם קובעים את כללי המשחק הפוליטי. ושאם לא הם קובעים את החוקים, הרי מן הראוי שיקבעו אותם, כפי שקורה ב"מדינות נורמליות" – בארצות הברית או במערב אירופה, במדינות שהם תומכים בהן ושכביכול משיבות להם תמיכה. כי הסדר העולמי הוא ליברלי, ומשטרים שאינם ליברליים הם סטיות מן הסדר הזה – סטיות שראוי ואפשר לתקן. אבל בזכות ג'ורג'ו אגמבן אנחנו יודעים שהחריג, היוצא מן הכלל, שוכן בלב ליבו של המשטר, ונמצא ממש במרכזו של החוק. היוצא מן הכלל אינו שוכן מחוץ למערכת המשפט, לרבות בדמוקרטיות הליברליות; ואף שלפעמים הוא מודחק, הוא זה שמעניק לחוק את כוחו. זוהי התיאוריה של מצב החירום – המצב שבו היוצא מן הכלל הופך לכלל – המבוססת על התזה השמינית המפורסמת ב"תזות על מושג ההיסטוריה" של ולטר בנימין. בנימין חשב על צמיחתם של משטרים פשיסטיים באירופה בשנות השלושים למאה הקודמת, אבל אגמבן טען שכל זה תקף גם לדמוקרטיות ליברליות. התיאוריה של אגמבן נוסחה בשנות התשעים – בעולם פוסט-סובייטי, העולם של "השלום האמריקאי", של קץ ההיסטוריה והשתררותו הסופית והמוחלטת כביכול של הסדר הקפיטליסטי-ליברלי. תפנית מעניינת אירעה ב-2001, אחרי פיגועי 11 בספטמבר, כאשר נדמה היה שהתיאוריה של אגמבן מתממשת בפועל בגל של חוקי חירום בדמוקרטיות ליברליות רבות. פתאום הופעלו חוקי חירום של ממש בארצות הברית ובצרפת, בגרמניה ובבריטניה, בכל הדמוקרטיות הללו שבהן היה נדמה שהתבסס שלטונו הסופי של הסדר הליברלי. ואני חושב שהתיאוריה הזאת זוכה לחיזוק נוסף בעשור האחרון, כאשר אנחנו רואים את צמיחתו המחודשת של הימין הקיצוני במשטרים שונים ובמדינות שונות, לרבות מדינות שהתרגלנו לראותן כמדינות הליברליות של העולם.

את העשור האחרון אפשר לשרטט משנת 2014, מכיבוש קרים. או מ-2015, ניצחוננו הגורף של נתניהו וראשית מה שאנחנו מבינים היום כשינוי משטרי בישראל. או מ-2016, תחילה הברקזיט בבריטניה ואז בחירתו של טראמפ. אלה עשויים להיראות כיריות הפתיחה בעליית הימין הקיצוני. ובכל זאת הליברלים כאן בישראל, כמו במקומות אחרים – לרבות ברוסיה, כפי ששמענו זה עתה – סבורים שהם האחראים לכללי המשחק, שהם הרוב, שהם אלה שמחליטים על עתיד המדינות שלהם. ואחרי כל זה, הם סבורים גם שהם רציונליים... הם סבורים שהם הסובייקט הפוליטי הרציונלי והמוסרי. בטענה זו הם יוצאים לרחובות ומוחים – כאן לכל אורך 2023, עד המלחמה, בהפגנות נגד הרפורמה המשפטית או שינוי

המשטר בישראל. אבל מאוחר יותר, אחרי אוקטובר 2023, הם גם אלה שמתגייסים למלחמה בעזה – מראשיתה ועד עכשיו, גם בסבב החדש של המלחמה, אחרי קריסת הפסקת האש בינואר-פברואר 2025, מלחמה שהפכה למלחמת נקם ושמד.

מבחינה זו, הליברלים כאן, אולי כמו הליברלים ברוסיה, מחזיקים בהלך מחשבה ליברלי סכיזואידי. מצד אחד הם מזועזעים מן הממשלה הגזענית הזאת, מן השחיתות של ראש הממשלה ושל כל שריו, ואומרים שאולי ישראל כבר אינה דמוקרטית. מצד שני הם תומכים במנגנוני המדינה, הם תומכים בצבא, הם תומכים בבית המשפט העליון וביועצת המשפטית לממשלה – הצבא שמיישם את מלחמת השמד ומערכת המשפט שמאפשרת ומצדיקה אותה. הם לא רוצים שום שיתוף פעולה עם פלסטינים, עם ההנהגה הפוליטית הפלסטינית בישראל, והם אפילו לא רוצים שום קשר לשמאלנים בישראל, לשמאל היהודי-הישראלי הקטן, כי הם רוצים לחשוב על עצמם בתור רוב. הם הרוכ והם ינצחו בבחירות הבאות ויחזירו את הדמוקרטיה בן לילה. סיסמתם היא "עכשיו". הם חושבים שהם יכולים להפוך באחת את כיוון ההיסטוריה ולשוב לימים שבהם הם תפסו את עמדת הכוח – משום שהם, כביכול, הרוב.

השאלה שלי, ואני חושב שזו גם השאלה של איליה, היא כיצד תיראה עמדה שונה. כיצד תיראה מחשבה שמאלית, או אפילו ניצנים של מחשבה שמאלית, בימים הקשים האלה? הדבר הראשון שאני חושב שעלינו להכיר בו הוא שאנחנו מיעוט. ואנחנו צריכים לחשוב מה זה אומר להיות מיעוט, מהי חשיבה של מיעוט. השמאל הוא מיעוט קטן בישראל ובפלסטין תחת המשטר הנוכחי. אנחנו לא קובעים את הכללים. אנחנו לא ננצח את הבחירות הבאות. אנחנו לא שולטים במנגנוני המדינה. בכל זאת יש לנו כוח מסוים, כוח מוגבל, ואנחנו צריכים לחשוב איך להפעיל את הכוח הזה, למשל בשיתוף פעולה עם מיעוטים אחרים. זה דבר שמיעוטים עושים. אם נזכיר אמרה ידועה של גרמשי, שלפיה הישן כבר מת אבל החדש טרם נולד, אז עלינו לחשוב על כך שאנחנו לא נמצאים בעמדה שמאפשרת לחזור למשטר הישן – הנורמטיבי לכאורה, הדמוקרטי לכאורה; אלא אנחנו צריכים להיאבק למען החדש שטרם נולד – לבנות כוח פוליטי כמעט מאפס, ומן ההריסות. מה שמעניין בעיניי מאוד בספרו של איליה, שפורסם בשנה שעברה בעברית, הוא שהוא עוסק בפנים-רוסיה ובחוץ-רוסיה בעת ובעונה אחת. הפרקים האחרונים נכתבו אחרי הפלישה הרוסית לאוקראינה, והספר מחבר את מה שרוסיה עושה במלחמותיה למה שקורה בתוך רוסיה. מעשי המשטר תמיד נבחנים משתי נקודות המבט הללו. אם אנחנו רוצים לחשוב מעבר למסגרת הליברלית גם אצלנו, אנחנו צריכים לחשוב על הקשר בין מלחמת השמד בעזה ובין המשטר הסמכותני שנבנה כאן. ולשם כך אנחנו צריכים להתגבר על הלך המחשבה הליברלי הסכיזואידי שנבנה על הניתוק הזה בין הפנים לחוץ, בין המלחמה למשטר.

יוליה לרנר:

תודה לשניכם על דברים מעניינים וחשובים מאוד. הייתי רוצה לשאול את איליה על הניגוד הזה, או לפחות על ההבחנה שרמזת עליה, בין המלחמה האידיאולוגית לעילא של רוסיה באוקראינה ובין איך שהליברלים העריכו – ובעצם איך שרובנו הערכנו – את המשטר של פוטין ואתו עצמו כמי שאין להם אידיאולוגיה, כמי שמונעים בידי דחף אינסטרומנטלי לצבירת כוח. אני זוכרת שיגאל חלפין, פרופסור להיסטוריה סובייטית באוניברסיטת תל אביב, אמר אחרי הפלישה לאוקראינה והתפנית הפוליטית ברוסיה שזה לא יכול להיות משטר סטליניסטי טוטליטרי, כי אין להם שום אידיאולוגיה. ואילו אתה אומר שיש הבדל בתנאים הנדרשים למשטר סמכותני אוטוקרטי בעל אידיאולוגיה ובין אלה הנדרשים למשטר אוטוקרטי שמונע מדחפים אינסטרומנטליים מעשיים. השאלה שלי היא זו: בישראל, הדבר הראשון שאנחנו רואים הוא אידיאולוגיה כי מציגים לנו אותה במפורש: המשטר הוא אידיאולוגי, הוא מבוסס על עליונות יהודית ועל הרעיון המשיחי של ארץ הקודש. אבל כשאני מקשיבה לך, אני שואלת את עצמי אם אנחנו צריכים להחליף את נקודת המבט שלנו ולראות נתיב נוסף, ולהבין שהממשלה הזאת והמשטר הזה בעצם חותרים רק לכוח.

איזה קשר אתה רואה, אם כן, בין המשטר האידיאולוגי ובין, נאמר, הדחף האינסטרומנטלי או אולי הפופוליסטי? האם הפופולזם עצמו הוא אידיאולוגיה, או שהוא רק כלי מעשי? האם הוא עשוי להתפתח לאורך זמן? כי כמו שאנחנו רואים את משטר פוטין היום, אי-אפשר להגיד שחסרה לו אידיאולוגיה; ואם כן, אולי עם הזמן הוא מפתח וצובר ומגבש את המצע האידיאולוגי שלו. וגם: איזה משני המצבים של המשטר הפוליטי עמיד יותר לאורך זמן – האידיאולוגי או האינסטרומנטלי?

ניקה קוסטנקו:

אני רוצה לשאול, את שניכם אולי, אם אתם חושבים שהאלימות שאנחנו רואים בעזה והאלימות שראינו מוקדם יותר ברוסיה – בצ'צ'ניה, למשל – האלימות כלפי השכנה הקרובה החלשה יותר, שנמצאת בין הפנים לחוץ, היא סימן ראשון להתגבשות המשטר הסמכותני. ובמובן זה, אולי היעדר התגובה של הליברלים לשני האירועים הללו, התוקפנות כלפי חוץ והתוקפנות כלפי פנים, אולי שם הם נופלים ואולי שם המערכת כולה כושלת.

אינה לייקין:

איליה, לקראת סוף דבריך הזכרת את הפיצול באופוזיציה משמאל, ואמרת שהיא צריכה לחשוב מחדש על השקפת העולם שלה לגבי מהי חברה ומהי פוליטיקה. דיברנו הרבה על הליברלים, אבל אני סקרנית מאוד לשמוע מה יש לך לומר על האופוזיציה משמאל.

איליה**בודראיטסקיס:**

תודה רבה על התגובה ועל השאלות המצוינות. אולי אפתח בשאלה החשובה מאוד של האידיאולוגיה, כי אני חושב שכל ההבחנות האלה – בין אידיאולוגי ובין ציני, בין פרגמטי ובין אינדוקטרינציה אידיאולוגית – נובעות מהבנה מוגבלת וצרה מאוד של משמעות האידיאולוגיה.

בעצם, כאנשי שמאל או כמרקסיסטים, יש לנו כלים אנליטיים ותיאורטיים חזקים מאוד שיכולים לשמש אותנו כדי להעמיד בסימן שאלה את ההבנה הצרה הזאת. ההבחנה בין ציניות לאידיאולוגיה מבוססת על התפיסה שלפיה ציניות היא בסך הכול היעדר אמונה אידיאולוגית. אבל זה לא נכון. האידיאולוגיה שבבסיס המשטר הרוסי, של משטרו של פוטין, אינה סותרת את הגישה הצינית שלו בשני העשורים האחרונים, אלא קשורה בה בדרך כלשהי.

אנסח זאת במילים פשוטות: אם אתה ציניקן, אם אתה מאמין שאפשר להסביר את היחסים בין בני אדם, בין מדינות, בין תרבויות, באמצעות אינטרסים אנוכיים בלבד, אז יש לך אידיאולוגיה. הציניות עצמה הופכת להשקפת עולם. ואם אתה מכליל את הציניות הזאת, אם אתה מפתח אותה לגישה מקפת כלפי העולם, אתה מאמץ למעשה אידיאולוגיה דוקטרינרית. זה בדיוק מה שאפשר לראות בהתפתחות של פוטין.

כמובן, האידיאולוגיה שלו אינה מציגה שום דבר לכיד; היא איננה דוקטרינה אינטלקטואלית. אבל כמו עם הרבה אידיאולוגיות פוליטיות בשטח, היא אקלקטית – כמו המשטרים הפשיסטיים הקלאסיים, שגם האידיאולוגיות שלהם הורכבו ממרכיבים נבדלים. האידיאולוגיה שלהם הייתה מעשית במובן זה שהיא התפתחה מתוך גישות ציניות, מעשיות ואנוכיות, שהיו נטועות עמוק ברציונליות של חברת השוק החופשי. והקשר בין חברת השוק לאידיאולוגיות סמכותניות או פשיסטיות קיצוניות היה ברור כבר לפני מאה שנה.

לכן אני סבור שצריך להמציא מחדש את האופן שבו אנחנו מבינים אידיאולוגיה, לרענן אותה באמצעות התיאוריה המרקסיסטית של האידיאולוגיה, במיוחד לאור מחשבתם של הוגים כמו גרמשי או

אלתוסר. מבחינתם אין פער בין נסיבות חומריות, בין מציאות חומרית, ובין הממד האידיאולוגי.

בקשר לשאלה על השמאל הרוסי: אחת הטעויות הפוליטיות והתיאורטיות העיקריות בשמאל הרוסי הייתה האמונה שהמשטר של פוטין הוא פשוט משטר קפיטליסטי – שיש שם מבנה-על פוליטי, שיכול להיות סמכותני כמו ברוסיה או ליברל-דמוקרטי כמו באיחוד האירופי, אבל הוא משני ולא חשוב כל כך, כי הניגוד המרכזי של הקפיטליזם – בין העבודה וההון – נותר בעינו. זו הייתה טעות עצומה.

ובגלל הטעות הזאת, רבים בשמאל הרוסי לא זיהו את הסערה, את התפתחות המשטר הרוסי לעבר אידיאולוגיזציה ולעבר דרכי שלטון דיקטטוריות. הם לא היו מסוגלים להציב את ההתפתחות הזאת כחלק מן המגמה הכללית יותר של הקפיטליזם הגלובלי, שהיום מניע משטרים סמכותניים חדשים וכינון מחודש של ריבונות. הריבונות היא הגדרת המפתח של הפוטיניזם, והיא מונח חשוב מאוד ומסוכן מאוד. צריך לנתח אותה במסגרת התיאוריות של מצב החירום שכבר הזכרנו.

לבסוף, מילים אחדות על הקשר בין האלימות מעבר לגבול – המלחמה – ובין המהלכים הסמכותניים בתוך המדינה. במקרה הרוסי הדברים ברורים למדי: האלימות המתמשכת במהלך מה שנקרא המבצע האנטי-טרוויסטי בצ'צ'ניה בראשית המאה, והמלחמה ההיברידיית באוקראינה מאז 2014, יצרו מצב חירום – שיבוש קבוע של הנורמה – שהעניק למשטר הזדמנות לשנות את הסדר הפוליטי באופן פנימי.

ואם אנחנו מדברים על המסגרת האידיאולוגית של פוטין, אז אין גבול ברור בין המלחמה נגד אוקראינה ובין המלחמה נגד האופוזיציה הרוסית בתוך המדינה. כל אי-הסכמה, כל מחלוקת, נתפסת כאיום על הריבונות. ו"ריבונות" פירושה כאן כוחו הבלתי מוגבל של הריבון. במובן זה, המלחמה למען הריבונות היא משהו שאי-אפשר להציב לו גבולות, לא באמצעות פעולות מחוץ למדינה ולא באמצעות פעולות בתוכה.

שאל סתר:

אנחנו צריכים לסיים – בשבילך בקליפורניה היום רק מתחיל, אבל אנחנו נמצאים כבר בערבו של כנס ארוך. אבל אומר רק שלכל אורך היום חשבנו על המשמעות של "חיים בהשוואה", כלומר חיים בין תרבויות, ועל המעבר בין תרבות אחת לאחרת, בין שפה אחת לאחרת, ואיך אנשים שונים עורכים את ההשוואה הבין-לשונית ובין-תרבותית הזאת בתוך עצמם. ואני חושב שבמושב הזה קיבלנו הצצה למשמעות של

חשיבה כזאת במונחים גיאופוליטיים וראינו איך המצב הישראלי והמצב הרוסי שזורים זה בזה. הישראלי והרוסי, ואפשר לומר שגם האוקראיני והפלסטיני, ארוגים זה בזה באופן הדוק שהוא בה בעת לא אוניברסלי. אנחנו צריכים לחשוב על דרכים לחיות בתוך ההשוואה הזאת, אבל בלי לחשוב עליה כעל משטר גלובלי אוניברסלי אחד. זה מה שניסינו לעשות במושב הזה, ולמעשה לכל אורך היום. תודה רבה לך, איליה בודראיטסקיס.

איליה בודראיטסקיס המחלקה לסוציולוגיה, אוניברסיטת
קליפורניה, ברקלי

מאנגלית: יניב פרקש